

LAIMA KALĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: sociolingvistika, taikomoji kalbotyra, dialektologija, onomastika, fonetika ir fonologija, kompiuterinė lingvistika.

EMIGRANTAI: KALBA IR TAPATYBĖ

Kolektyvinė monografija

Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė,
žemėlapius parengė Viktorija Baranauskienė,
autorės: Viktorija Baranauskienė, Eglė
Gudavičienė, Kristina Jakaitė-Bulbukienė,
Dovilė Krupickaitė, Meilutė Ramonienė,
Loreta Vilkienė

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 232 p.
ISBN 978-609-459-543-1

Emigracija yra šių dienų Lietuvos aktualija, dabar vykstantis galingas procesas, kurio mastai dar gali didėti, todėl tirti su šiuo procesu susijusius reiškinius yra ne tik būtina, bet ir neišvengiama. Vilniaus universiteto mokslininkės, kalbininkės ir geografs, talkinamos sociologų, sumanė ir 2011–2013 m. įvykdė Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remtą sociolingvistinį projektą *Emigrantų kalba* (vadovė Meilutė Ramonienė). Jo metu ekspedicijose Vokietijoje, Amerikoje ir Tasmanijoje buvo sukaupta daugybė duomenų remiantis giluminiiais interviu, be to, gausybė atsakymų į klausimus gauta internetu – užpildytos 2026 anketos, toks standartizuotas apklausas (p. 209–221), aprėpęs 61 klausimą. Didelis nagrinėjamų gautų duomenų privalumas yra tai, kad jie surinkti beveik tuo pačiu metu, per porą metų.

Apgalvotas kiekybinių ir kokybinių sociolingvistikos metodų taikymas yra šio projekto sėkmės laidas. Projekto vadovė jau įgijusi didelę tokio darbo patirtį¹, kuria ji ir remiasi drauge su Dovile Krupickaite pristatydamą emigrantų kalbos tyrimo metodologiją (p. 19–40). Jau pačioje pradžioje, p. 19, paaiškėja, kas yra viso šio tyrimo Achilo kulnas – tai emigranto samprata. Emigrantais čia laikomi visi „ne trumpiau kaip 3 metus ne Lietuvoje gyvenę asmenys“ (p. 19). Vadinasi, tiek patys emigravusieji iš Lietuvos, tiek jų vaikai ir vaikaičiai, pripažįstantys lietuvių tapatybę, siejantys save su Lietuva (taip, kaip *Globalios Lietuvos* programoje). Čia ir yra slidžiausia atspirties vieta – kiek patys save sieja su Lietuva, kokius ryšius palaiko ar kokiais jaučiasi esą susaistyti. Neabejotina, kad apklausiant net kelis tūkstančius emigrantų, būtent šiuos saitų su lietuvybe ir buvo sunkiausia, o kartais net ir neįmanoma nustatyti, kai tuo tarpu atsakymų patikimumas didžiąja dalimi nuo to ir priklausė: tai nori ar net nenori emigrantas būti siejamas su Lietuva, apie ką ir užsimena savo straipsnyje D. Krupickaitė (p. 26), išsamiai apžvelgusi šiuo aspektu emigracijos bangas ir kryptis. Duomenų trūkumu ir jų nepatikimumu mokslininkė pagrindė jų vykdyto tyrimo teritorijos pasirinkimą ir atrankos matricos sudarymo principus (p. 27–28).

M. Ramonienės straipsnis „Kiekybinis ir kokybinis emigrantų kalbos tyrimai“ (p. 31–40) pačia geriausia prasme yra tiesiog chrestomatinis kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų taikomojoje kalbotyroje derinimo metodologijos aprašas šios krypties studentams ir doktorantams bei visiems besidomintiems. Ir detalus sumanaus vadovavimo projektui aprašymas.

Antrojoje knygos dalyje „Kalba ir kalbinės nuostatos emigracijoje“ analizuojamas pagrindinis tyrimo klausimas – kalbų vartojimas emigracijoje. Eglė Gudavičienė savo straipsnyje „Bendrosios emigrantų kalbinio elgesio ir nuostatų tendencijos“ (p. 43–58), remdamasi kiekybinės apklausos duomenimis, prieina prie, galima būtų sakyti, banalokų išvadų: „bėgant laikui darosi sunkiau išlaikyti lietuvių kalbą nepakitusią“ ir „vaikus, ypač jei jų daugiau nei vienas, [darosi sunkiau] išmokyti gimtosios tėvų kalbos“. Tačiau ji padaro išvadą iš tyrimo gautų atsakymų į anketos klausimus ir paaiškina, kodėl taip atsitinka: „Net 90 proc. respondentų norėtų, kad jų vaikai, taip pat anūkai ir

¹ Ta patirtis M. Ramonienės pradėta kaupti bendradarbiaujant su Olandijos Tilburgo universiteto mokslininkais, kai Lietuvoje sėkmingai pirmąkart buvo pritaikyta olandų sukurta kiekybinių tyrimų metodologija tiriant vaikų namų ir mokyklos kalbas didžiuosiuose miestuose (Ramonienė M., Extra G. *Multilingualism in Lithuanian Cities. Languages at home and school in Vilnius, Kaunas and Klaipėda*. Vilnius/Tilburg, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, 92 p.). M. Ramonienės vadovauta dar dviem dideliems tyrimams, kuriuose naudoti ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai tyrimo metodai: *Miestai ir kalbos*, moksl. red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2010, 312 p.; *Miestai ir kalbos 2. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, moksl. red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 318 p.

proanūkiai mokėtų lietuvių kalbą, ir aiškina, kaip tai svarbu, tačiau tik 66 proc. pirmosios emigrantų kartos tėvų stengiasi, kad vaikai namuose kalbėtų lietuviškai, 31 proc. – antrosios, 10 proc. – trečiosios“ (p. 58). Todėl ir ne vien todėl gana abejotina atrodo E. Gudavičienės daroma prielaida, kad „[G]ali būti, kad kuo ilgiau gyvenama užsienyje, kuo stipriau veikiama gimtoji kalba, tuo ji darosi emigrantams svarbesnė – kaip tapatybės išsaugojimo garantas“ (p. 57). Juk straipsnyje remiantis apklausos duomenimis daromas apibendrinimas, kad „kaip tik antrajai ir trečiajai kartoms nebūdinga nuostata tapatinti tautybę su lietuvių kalba – kad lietuvis turi mokėti lietuvių kalbą, teigė tik trečdalis apklaustų respondentų“ (p. 52). Anketose būta daug duomenų apie mišrioje šeimoje, kuriose vienas yra emigrantas lietuvis, gimusių vaikų gimtąsias kalbas ir kalbų mokėjimą. Šiame straipsnyje jų panaudota visai nedaug, bene svarbiausi iš jų – kad mišrioje šeimoje 74 proc. vaikų gimtoji kalba būna lietuvių, jei motina lietuvė, ir 54 proc. – jei tėvas lietuvis (p. 66). Todėl didaktinio pobūdžio pamąstymai apie tai, kad „[G]yvenamojoje šalyje vartojamos kalbos mokėjimas neužtikrina „savumo“ jausmo“ ar kad „[T]aip pat klaidinga manyti, kad geras ar itin geras gyvenamosios šalies kalbos mokėjimas visais atvejais padės žmogui pritaipyti svečioje šalyje ir į ją įsiliesti“ (p. 47), nėra niekaip pagrįsti nagrinėjamojo tyrimo duomenimis, remiamasi tik garsiąja Jimo Cumminso tarpusavio priklausomybės, arba ledkalnio, hipoteze. Šis tyrimo aspektas – mišrių šeimų įtakos – yra nepaprastai svarbus, todėl turėtų dar susilaukti atskirų studijų, remiantis sukaupąja medžiaga, kurios, tikėtina, dar daug yra nė nepristatytos šiame straipsnyje, bet apie tai nemažai kalbama kitos šio rinkinio autorės – Kristinos Jakaitės-Bulbukienės straipsnyje (p. 67–114).

Dar vienas antrosios knygos dalies straipsnis apie kalbų vartojimą ir kalbių nuostatas skirtas emigrantų kalbų mokėjimo ir vartojimo pasaulio regionuose ypatumams (autorės D. Krupickaitė ir V. Baranauskienė, p. 59–65). Tai tarsi Egidijaus Aleksandravičiaus *Karklo diego* (2013) iliustruojamoji medžiaga – „pirmosios kartos emigrantai neretai nelinkę savęs tapatinti su lietuviais būdami Lietuvoje, mažiau dalyvauja bendruomenės veikloje ir pan., rodo, kad jų tapatinimasis su Lietuva ar lietuvių kalba nėra labai tvirtas ir tai gali lemti greičiau mažėjantį lietuvių kalbos mokėjimą ir vartojimą nei tarp ankstesnės kartos emigrantų“ (p. 65). Tai lyg ir prarastoji karta, vis dėlto atkakliai reikalaujanti Lietuvos pilietybės kaip gretutinės.

Aptariamame D. Krupickaitės ir V. Baranauskienės straipsnyje ypač aiškiai atsiskleidžia, iš kur ir kodėl realiai buvo gauti atsakymai į apklausą: „[I]š 2026 respondentų daugiau negu pusė (60,2 proc.) gyvena Vakarų ir Pietų Europos šalyse, į kurias intensyviausia emigracija vyko per pastaruosius 25 metus (...). Absoliuti dauguma, net 78,5 proc., respondentų atstovauja pirmajai emigrantų kartai, t. y. respondentai yra gimę Lietuvoje (...). Tokia šios emigrantų

kartos respondentų dalis gerokai didesnė, negu buvo planuota jų apklausti. Panaši situacija ir Vidurio ir Rytų Europos šalyse“ (p. 59–60). Paaiškinama, kad palyginti daug apklausta ir antrosios kartos emigrantų, bet toli gražu ne trečiosios. Mažai apklausta ir iš Azijos (tik iš azijinės Rusijos dalies). Visos šios pastabos atsispindi labai informatyviuose žemėlapiuose („Respondentų pilietybė“, p. III, „Šalis, kurioje respondentas užaugo (gyveno iki 16 m.)“, p. X).

Labai įdomus šio tyrimo aspektas buvo klausimas dėl emigrantų savijautos jų gyvenamose šalyse ir pačioje Lietuvoje: gautas skaudus patvirtinimas to, kad priešingai nei ankstesnių kartų emigrantai, dažnai išvykę iš Lietuvos ir dėl politinių priežasčių, „didelė dalis naujosios kartos emigrantų, išvykusių iš Lietuvos dėl ekonominių sunkumų, nesijaučia savi nei Lietuvoje, nei šalyje, kurioje gyvena“ (p. 65). Taigi mokslinė prognozė, nors ir liūdna, bet pagrįsta: „Tai leidžia manyti, kad lietuvių kalbos vartojimo reikšmė tarp trečiosios emigracijos bangos lietuvių gali mažėti daug greičiau nei tarp antrosios bangos emigrantų ir jų palikuonių“ (p. 65). Tai jau moksliniais faktais grįsta rekomendacija Lietuvos užsienio politikos kūrėjams ir vykdytojams.

Trečiasis antrosios knygos dalies straipsnis skirtas šeimos kalbų politikai ir vadybai (autorė K. Jakaitė-Bulbukienė, p. 67–114). Remdamasi kiekybiniais ir kokybiniais (pastaraisiais itin sėkmingai) duomenimis, K. Jakaitė-Bulbukienė atskleidžia, kokios nuostatos lemia emigrantų pasiryžimą išlaikyti lietuvių kalbą, ypač JAV ir Vokietijoje. Tam tikra prasme banalios tiesos – tokios kaip „Norima perduoti lietuvių kalbą kitoms kartoms“, „Kalbėjimas lietuviškai yra suvokiamas kaip natūralus“ ir kt. (p. 113) lyg ir mažai paaiškina lietuvių kalbos išlaikymo priežastis, tačiau tai ir yra vadinamosios subjektyviosios nuostatos, kurių jėga yra didžiulė. Įsigilinus į straipsnį paaiškėja, kad daugiausiai tokio pobūdžio duomenų surinkta iš tų, kurie itin noriai atsakinėjo į anketos klausimus – pokario bangos emigrantai, jų vaikai ir anūkai (p. 113). Taigi vaizdas iškreiptas – gautasis atspindys yra ne objektyvi nuotrauka, o prijauciančiųjų klubo atvaizdas. Tai vienas iš tyrimo metodikos minusų – klausimas, kaip suvaldyti respondentų atranką, tebelieka neatsakytas.

Trečioji knygos dalis – „Tapatybė ir kalbos išlaikymas“ (p. 117–185) – susideda iš trijų Loretos Vilkienės straipsnių apie tautinę, kalbinę ir kultūrinę tapatybę. Ši knygos dalis pasižymi teorinių svarstymų gausa ir gilumu, gautų duomenų aptarimu platesniame pasauliniame ir moksliniame kontekste. Kritiškas požiūris į gautuosius sociolingvistinius duomenis tik padidina darbo vertę ir atskleidžia kitokių tyrimų perspektyvą: „Primintina, kad projekto „Emigrantų kalba“ kokybinėse apklausose dalyvavo tik socialiai aktyvūs asmenys, kuriems svarbi jų etninė tapatybė, be to, spėtina, kad tokie individai gerokai aktyviau pildė ir kiekybinių apklausų anketas. Tačiau negalima manyti, kad jų nuomonė atspindi visų svetur gyvenančių lietuvių / lietuvių kilmės asmenų poziciją,

nes, kaip jau minėta, ta dalis lietuvių, kuri yra sąmoningai nutraukusi ryšius su Lietuva ir lietuvybe, projekto tyrimo metu turbūt liko menkai pasiekta, o gal ir nepasiekta. Taigi visi apibendrinimai taikytini tik kalbant apie dalį svetur gyvenančių lietuvių / lietuvių kilmės asmenų, kuriems lietuviškumas svarbus vienokiu ar kitokiu mastu“ (p. 133).

Itin vertingi yra Priedai, kuriuos sudaro 18 V. Baranauskienės nubraižytų sociolingvistinių žemėlapių; „Lietuvių kilmės emigrantų kalbinės elgsenos tyrimo“ klausimynas iš 61 klausimo; informacija apie 177 kokybinius interviu ir projekto *Emigrantų kalba* kokybinių interviu scenarijus.

Straipsnių analizė rodo, kad aprašytasis emigrantų kalbos tyrimas yra labai sudėtingas – visų pirma metodologijos požiūriu – dalykas. Ko paklausi, tą ir gausi.

Įteikta 2016 m. gruodžio 23 d.

LAIMA KALĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva

kaledienei@gmail.com